International Journal of Multidisciplinary Horizon

ISSN: **3049-2017**
IJMH 2026; 3(2): 149-151
© 2026 IJMH
www.themultijournal.com
Received: 10-03-2026
Accepted: 03-04-2026
Publish : 04-04-2026

सन्तोषी महापात्रः
विद्यावारिधिः शोधच्छात्री,
न्यायदर्शनविभागः,
श्रीजगन्नाथ संस्कृत विश्वविद्यालयः,
श्रीविहार, पुरी।

Correspondence:
सन्तोषी महापात्रः
विद्यावारिधिः शोधच्छात्री,
न्यायदर्शनविभागः,
श्रीजगन्नाथ संस्कृत विश्वविद्यालयः,
श्रीविहार, पुरी।

न्यायलक्षणविमर्शः

सन्तोषी महापात्रः

समस्तरूपोपपन्न लिङ्गप्रतिपादक वाक्यं न्यायः इति लक्षणम् मणिकारेण परित्यज्य लक्षणानन्तरम् उच्यते। अनुमिति-चरम-कारण लिङ्गपरामर्श प्रयोजक शाब्दज्ञानजनक वाक्यं न्यायः इति। अनुमितिं प्रति चरमकारणैभूतः इह लिङ्गपरामर्शः तस्य प्रयोजकं यत् शाब्दबोधात्मक ज्ञानम् तदजनकं वाक्यं न्यायः इति करणे चरत्वम् य अनुमिति अव्यवहित पूर्ववर्त्तित्वम्। लिङ्गपरामर्श नाम्ना साध्यनिष्टप्रकरतानिरूपित, व्याप्यनिष्ठ प्रकारतानिरुपित लिङ्गनिष्ठप्रकारताशालि बह्निव्याप्य धूमवान् पर्वत इत्याकारक मानस प्रत्यक्षः विशेषः। लक्षणस्य इत्थं समन्वयः।

अनुमितिः पर्वतः वह्निमान् इत्यनुमितिः। चरमकारणभूतः यः लिङ्गपरामर्श वह्निव्याप्य धूमवान् अयं इति लिङ्गपरामर्शः। तस्य प्रयोजकम् यत् शाब्दबोधात्मक ज्ञानम् महावाक्यविषयकज्ञानम्। तत्जनकं वाक्यम् समूहालम्बनात्मक न्याय वाक्यम् इति लक्षणस्य समन्वयः।

पूर्वपक्षोक्तम् न्यायलक्षणम्-

"समस्तरुपोपपन्न लिङ्गप्रतिपादक वाक्यं न्यायः अत्रैव वाक्येऽतिव्याप्तिः[१]"।

मणिकारोक्तं न्यायलक्षणम्-

"अनुमिति-चरम-करण लिङ्कपरामर्शप्रयोजकशाब्दज्ञानजनक वाक्यं न्यायः[२]"।

न्यायस्य प्रतिज्ञादि अवयव-पञ्चक वाक्यरुपतया अवयवेषु अनिरुपितेषु तत्समुदाय रूपः न्यायः न निरुपयितुं शक्यत इत्याशयेन न्यायः तद् अवयवाश्च निरुप्यन्त इति मूले उक्तम्। समस्तैः सकलैः पञ्चभिः रूपैः पक्षसत्व-सपक्षसत्व-विपक्षसत्व अबाधितत्व-असत्प्रतिपक्षत्व रूपधर्मः उपपन्न युक्तं यत् लिङ्गं तस्य प्रतिपादकं बोधकं वाक्यमित्यर्थः। एतत्तु गादाधर्याम् विचारितम्[३]-

कथं न्यायवाक्येन समस्तरूपोपपन्नलिङ्गप्रतिपादनमितिशङ्कायाम[४] पक्षसत्त्वं नाम हेतोः पक्षसंबन्धः। 'तथा चायम्' इति उपनयवाक्येन 'धूमवान् पर्वतः' इत्याकारकं धूमे पक्षसंवन्धावगाहिज्ञानं जायते। अतः- उपनयस्य पक्षसत्त्वविशिष्टलिङ्गप्रतिपादकत्वम्। उदाहरणवाक्येन व्याप्तिविशिष्टस्य लिङ्गस्य प्रतिपा-दनात् व्याप्तेश्च प्राचीनमते साध्यवदन्यावृत्तित्वे सति साध्यसामानाधिकरण्यरूपतया विपक्षावृत्तित्वस्य सपक्षसत्त्वस्य च प्रतिपादनात् तस्य व्याप्तिघटकविपक्षासत्त्वसपक्षसत्त्व-विशिष्टलिङ्गप्रतिपादकत्वम्। 'तस्मात् तथा' इति निगमनवाक्यस्थतच्छब्दस्य अबाधितत्व असत्प्रतिपक्षितत्वविशिष्टलिङ्गमर्थः। अतः निगमनस्य तादृशलिङ्गप्रतिपादकत्वम् इति भावः[५]। भवदुक्तन्यायलक्षणप्रतिपादकं यद्वाक्यं 'समस्त-रूपोपपन्नलिङ्गप्रतिपादकवाक्यम्' इति तद्घटकीभूते 'समस्तरूपोपपन्नलिङ्गे"ति वाक्ये अति-व्याप्तेरित्यर्थः। 'समस्तरूपोपपन्नलिङ्ग इत्यनेन हि समस्तरूपविशिष्टं लिङ्गमिति बोधो जायते। तस्मात् समस्तरूपोपपन्नलिङ्गप्रतिपादकत्वं समस्तरूपोपपन्नलिङ्गशब्दरूपे वाक्येऽस्तीति न्यायानात्मके तत्र न्यायलक्षणस्यातिव्याप्तिरिति भावः[६]। इदमुपलक्षणमिति। उक्तवाक्ये अतिव्याप्तिरूपदोषकथनं वक्ष्यमाणायाः उदाहरणादित्रिके न्यायलक्षणातिव्याप्तेः प्रदर्शकमित्यर्थः। प्रतिज्ञादिपञ्चावयवसमूहस्यैव न्यायशब्दवाच्यतया उदाहरणादि त्र्यवयवकसमुदायस्य न न्यायलक्षणलक्ष्यत्वम्। परन्तु अलक्ष्ये तत्र समस्तरूपोपपन्नलिङ्गप्रतिपादकत्वरूपं, लक्षणमस्तीति अतिव्याप्तिः। उपनयेन पक्षसत्त्वस्य उदाहरणेन सपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वयोः निगमनेन अबाधितत्व-असत्प्रतिपक्षितत्त्वयोः प्रतिपादनात्

रूपपञ्चकविशिष्टलिङ्गप्रतिपादकत्वस्य उदाहरणादित्रिके विश्रान्तेः तत्रातिव्याप्तिरिति भावः। यद्यपि प्रतिज्ञाहेत्वोः पक्षसत्त्वा-द्यबोधकतया प्रतिज्ञाहेतुघटितपञ्चा-वयवात्मकन्याये लक्षणागमनेन असम्भवोऽपि वक्तुं शक्यः, तथापि पञ्चरूपोपपन्नलिङ्गविषयक-ज्ञानजनकयत्किञ्चिज्ज्ञानविषयत्वं न्यायलक्षणमत्र विवक्षितम्। पञ्चावयवकवाक्यविषयकज्ञानस्यापि 'अधिकं तु प्रविष्टं चेत् न तद्धान्यै इति न्यायेन पञ्चरूपोपपन्नलिङ्गज्ञानजनकत्वमस्तीति तद्विषये पञ्चावयवसमूहरूपे न्याये लक्षणसमन्वय इत्याशयेन असम्भवो नोक्त इति ध्येयम्।

मणिकारः स्वसम्मतं न्यायलक्षणम्[७] - अनुमितिं प्रति चरमका-रणभूतः यः लिङ्गपरामर्शः तस्य प्रयोजकं यत् शाब्दबोधात्मकं ज्ञानं तज्जनकं वाक्यं न्याय इत्यर्थः। कारणे चरमत्वं च अनुमित्युत्पादने स्वोत्तरभाविज्ञानानपेक्षत्वम्। अथवा अनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तित्वम्। लिङ्गपरामर्शो नाम साध्यनिष्ठप्रकारतानिरूपित-व्याप्यत्वनिष्ठप्रका-रतानिरूपितलिङ्गनिष्ठप्रकारताशाली 'वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतः' इत्याकारकः मानसप्रत्यक्षविशेषः। तदाह गादाधर्याम्[८]। न्यायश्रव-णानन्तरं पञ्चावयवार्थीविषयकः समूहालम्बनात्मकः विशिष्टैकार्थ-विषयको वा शाब्दबोधो जायते। तादृशशाब्दवोधरूपसहकारियुक्तेन मनसा परामर्शः जायते। ततः अनुमितिः जायते। एवञ्च अनुमिति-कारणीभूतपरामर्शजनकमनस्सह-कारिशाब्दज्ञानजनकत्वं न्यायवाक्येऽस्तीति लक्षणसमन्वयः।

अत्र लक्षणे प्रयोजकान्तं सकलावयवार्थीविषयकस्य महावाक्या-र्थबोधस्य समूहालम्बनवोधस्य वा परिचायकमात्रम्, न तु प्रयोजकान्तस्य लक्षणे निवेशः। 'धूमवान् पर्वतः' इत्याकारकस्य उपनयजन्यशाब्दबोधस्यापि ज्ञानलक्षणाप्रत्यासत्तिविधया 'वह्नि-व्याप्यधूमवान्पर्वत' इति परामर्शप्रयोजकतया शाब्दबोधजनके उपनयवाक्येऽतिव्याप्तेः[९]। निगमनवाक्य उपनयवाक्यस्थस्य 'अयं' पदस्य अनुषङ्ग इति पक्षे धूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमत्पर्वताभिन्न-धूमव्यापक वह्निमदभिन्न-धूमवदभिन्न- वह्निव्याप्यधूमवदभिन्नः पर्वतः अबाधितासत्प्रतिपक्षित-धूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमत्पर्वताभिन्नः इत्याकारकः महावाक्यार्थबोधः। अननुषङ्गपक्षे धूमव्यापक वह्निमदभिन्न- धूमवदभिन्न- धूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमान् पर्वतः अबाधित असत्प्रतिपक्षित-धूमज्ञानज्ञाप्यवह्निमदभिन्न- वह्नि-व्याप्यधूमवदभिन्नपर्वताभिन्न इति बोधः विवक्षितः। एतादृश-महावाक्यार्थबोधे प्रतिज्ञादिपञ्चकस्यैव कारणत्वम्। न तु तदेकदेशस्य उपनयस्येति न तत्रातिव्याप्तिः[१०]। 'वह्निमदभिन्नः पर्वतः, धूमज्ञा-ननिष्ठं ज्ञापकत्वम्, धूमव्यापकवह्निमदभिन्नः धूमवान्, वह्नि-व्याप्यधूमवदभिन्नः पर्वतः, अबाधित-असत्प्रतिपक्षितधूमज्ञान-ज्ञाप्य-वह्निमदभिन्नः पर्वतः' इत्याकारकस्य तत्तदवयवार्थी-विषयकस्य समूहालम्बनबोधस्येत्यर्थः। महावाक्यार्थबोधे अवयवार्थानां परस्पर-मन्वितत्वात् परस्परान्वितैकवाक्यार्थीविषयकत्वम्। समूहालम्ब-नबोधे तु अवयवार्थानां परस्परमन्वयः न भासते। तत्तदवयवार्थाः पृथक् पृथक् भासन्त इति विशेषः[११]। लक्षणाघटकत्वे सति लक्षणघटकपदार्थज्ञापकत्वं परिचायकत्वम्[१२]। तथा च प्रतिज्ञादियावदवयवार्थविषयकशाब्दज्ञानत्वा-वच्छिन्नजन्यतानिरू-पितजनकताशालिवाक्यत्वं न्यायत्वमिति पर्यवसितम्[१३]।

ननु मूलोक्तस्य न्यायलक्षणस्य असंभवः। तादृशशाब्दज्ञा-नजनकत्वस्य वाक्यरूपे न्याये असत्त्वात्। वाक्यविषयकज्ञानस्यैव शाब्दज्ञानजनकत्वात्। न च तादृशशाब्दज्ञानजनकज्ञानविषयत्वं विवक्षणीयम्। शाब्दज्ञानजनकं यज्ज्ञानं-न्यायरूपवाक्यविषयकं ज्ञानं तद्विषयत्वस्य न्याये सत्त्वात् न असम्भव इति वाच्यम्। तथापि न्यायैकदेशे प्रतिज्ञादावतिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात्। न्यायो हि प्रतिज्ञा-दिवाक्यसमुदायः। तज्ज्ञानस्य शाब्दबोधजनकत्वे समुदायघटक-प्रतिज्ञादीनामपि शाब्दज्ञानजनकत्वस्य आवश्यकत्वात् समुदायस्य प्रत्येकानतिरिक्तत्वात् इत्यतः मूलोक्तलक्षणं परिष्करोति[१४]। प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकशाब्दबोधं प्रतीत्यर्थः। 'यादृशयादृशधर्मप्रकार-कत्वेन' इत्यत्रतृतीयायाः अवच्छिन्नत्वमर्थः। तस्य कारणता-यामन्वयः। यत्किञ्चिच्छाब्दबोधपदेन प्रतिज्ञादिपञ्चावयवार्थविषयकः समूहालम्बनबोधः महावाक्यार्थबोधों वा विवक्षितः। तथा च प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकयत्किञ्चिच्छाब्दबोधनिष्ठजन्यतानिरूपितशब्दज्ञा ननिष्ठकारणता यादृश-यादृशधर्म प्रकारकत्वावच्छिन्ना तादृशता-दृशधर्मावच्छिन्नवाक्यसमुदायत्वं न्यायलक्षणम्। प्रतिज्ञाद्यर्थविषयक शाब्दबोधं प्रति प्रतिज्ञादिवृत्तिः या आनुपूर्वी पकारोत्तर - अकारोत्तर- रेफोत्तर- वकारोत्तर-अकारोत्तर - तकारोत्तरेत्यादि नत्वादिरूपा तत्प्रकारकज्ञानत्वेन रूपेण प्रतिज्ञादिविशेष्यकज्ञानस्य कारणत्वमस्ति, प्रत्येकं तादृशतादृश आनुपूर्व्यवच्छिन्नानि यानि प्रतिज्ञादीनि वाक्यानि तत्समुदायत्वस्य प्रतिज्ञादिपञ्चकसमुदायरूपे न्याये सत्त्वाल्लक्षणसमन्वयः।

अत्र शाब्दबोधे प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकत्वरूपस्य तादृशत्वस्य अनिवेशे यत्किञ्चिच्छाब्दबोधपदेन घटकर्मकानयनविषयक शाब्दबोधस्यापि ग्रहणसंभवात् तन्निष्ठजन्यतानिरूपिता घटमानयेति वाक्यज्ञाननिष्ठा या कारणता आनुपूर्वीविशेषावच्छिन्ना तदवच्छिन्नवाक्यसमुदा-यत्वस्य घटमानयेति वाक्यघटितसमुदाये सत्त्वात् अतिव्याप्तिः स्यात्। तद्वारणाय शाब्दबोधे तादृशत्वनिवेशः। घटमानयेति वाक्यजन्यशाब्दबोधस्य प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकत्वरूपतादृशत्वविरहात् न तमादाय पूर्वोक्तातिव्याप्तिः।

यादृशयादृशेति वीप्सायाः अनुपादाने प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिद्वित्रधर्म-प्रकारकत्वावच्छिन्नशब्दज्ञाननिष्ठां कारणतां गृहीत्वा तादृशधर्मा-वच्छिन्नवाक्य समुदायत्वस्य प्रतिज्ञाहेत्वादिद्वित्रावयवकसमुदाये न्यायैकदेशे सत्त्वात् तत्रातिव्याप्तिः। वीप्सायाः उपादाने तु प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादीनां पञ्चानामपि धर्माणां ग्राह्यतया तादृश-पञ्चानुपूर्व्यवच्छिन्नवाक्यसमुदायत्वस्य द्वित्रावयवसमुदाये असत्त्वात् नातिव्याप्तिः।

कारणतायां शब्दज्ञाननिष्ठत्वानिवेशे योग्यताज्ञानादिनिष्ठायाः शाब्दबोध निरूपित कारणतायाः प्रतिज्ञात्वादिरूपा-नुपूर्वीप्रकार-

कत्वावच्छिन्नत्वविरहात् लक्षणस्य असंभवः स्यात्। तद्वारणाय कारणतायां शब्दज्ञाननिष्ठत्वनिवेशः। तन्निवेशे तु शब्दज्ञाननिष्ठायाः शाब्दबोधकारणतायाः प्रतिज्ञात्वादि-आनुपूर्वीप्रकारकत्वेनैव अवच्छिन्नत्वात् न असम्भवः। तादृशयत्किंचिच्छाब्दबोधं प्रति प्रतिज्ञात्वहेतुत्वादिधर्मप्रकारकत्वेन शब्दज्ञानस्य कारणतया तादृशपञ्च धर्मावच्छिन्नस्य एकस्य वाक्यस्य अप्रसिद्धया प्रत्येकमिति तत्तद्धर्मविशेषणम्।

नन्वेवं परिष्कारे कृतेऽपि प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकसमूहालम्बनबोधं प्रति प्रतिज्ञादिवाक्यविषयकज्ञानस्य तत्तदानुपूर्वीप्रकारकत्वेन कारणतया तादृशानुपूर्व्यवच्छिन्नत्वस्य प्रतिज्ञादिघटकेषु अन्तिमवर्णेष्वेव सत्त्वात् अन्तिमपञ्चवर्णसमुदायस्यैव न्यायत्वं स्यात्। तथा च विवक्षिते न्यायवाक्ये लक्षणस्य असम्भवः इत्यतः पर्यवसितं[१५] प्रतिज्ञाद्यर्थविषयकयत्किञ्चिच्छाब्दबोधनिष्ठ- 'जन्यतानिरूपिता प्रतिज्ञादिशब्दज्ञाननिष्ठा या या कारणता तत्तदवच्छेदककोटिप्रविष्टा यत्किञ्चिज्ज्ञानीया या या विषयता तदाश्रयवर्णत्वव्यापकसमुदायत्वं न्यायलक्षणम्। प्रतिज्ञादिविषयकज्ञानानां प्रतिज्ञाद्यर्थविषय-कसमूहालम्बनबोधं प्रति प्रतिज्ञादिघटका यावन्तो वर्णाः तावद्वर्णीविषयकज्ञानत्वेन कारणत्वात् प्रतिज्ञादिघटकतावद्वर्णनिष्ठाः विषयताः शब्दज्ञाननिष्ठकारणतावच्छेदककोटिप्रविष्टाः। तादृशविषयता श्रयवर्णत्वं यत्र यत्र वर्तते प्रतिज्ञादिघटकेषु वर्णेषु तत्र न्यायत्वरूपस्य समुदायत्वस्य सत्त्वात् लक्षणसमन्वयः। समुदायत्वे वर्णत्वव्यापकत्वनिवेशात् न्यायैकदेशे नातिव्याप्तिः।

शाब्दबोधे यत्किञ्चित्वनिवेशस्य प्रयोजनम् किञ्चित् विचार्यते[१६] तथा च यत्किञ्चित्त्वानिवेशे 'पर्वतो वह्निमान्' इत्याकारकशाब्दबोधं प्रति 'पर्वतो वह्निमान्' 'पर्वतो दहनवान्' 'गिरिः अग्निमान्' इत्यादिविविधानुपूर्वीप्रकारकज्ञानानां हेतुतया तादृशहेतुतावच्छेदकविषयताश्रयवर्णत्वस्य गकार-हकारादिष्वपि सत्त्वात् तत्र च 'पर्वतो वह्निमान् इति एकविधानुपूर्व्यवच्छिन्नसमुदायत्वरूपन्यायत्वविरहात् तादृशन्यायत्वे वर्णत्वव्यापकत्वमसंभवि। अतः शाब्दबोधे यत्किंचित्त्वनिवेशः। तन्निवेशे च यत्किंचित्पदेन पर्वतो वह्निमान् इति एकविधवाक्यघटितज्ञानाव्यवहितोत्तरं जायमानस्य शाब्दबोधस्यैव विवक्षिततया तत्र 'पर्वतो दहनवान्' इत्यादि शब्दज्ञानस्य कारणत्वाभावात् न पूर्वोक्तदोषः। शाब्दबोधस्थाने तादृशयत्किंचिज्ज्ञानेति निवेशे वह्निमदभिन्नपर्वतरूपप्रतिज्ञार्थ विषयिणी या अनुमितिः वह्निमदभिन्नपर्वतविषयकज्ञानं प्रतिज्ञार्थविषयकम्, प्रतिज्ञाप्रतिपाद्यत्वात् इत्याकारिका तादृशानुमितिनिष्ठ-जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकविषयताश्रयवर्णत्वव्यापकत्वस्य पर्वतधूमवह्निपदघटितसमुदायत्वे सत्त्वात् तादृशसमुदाये ऽतिव्याप्तिः। तद्वारणाय शब्दबोधप्रवेशः। तन्निवेशे च अनुमितेः शाब्दबोधरूपत्वाभावात् तन्निष्ठजनकतामादाय न दोषः।

द्वित्रावयवकसमुदायेऽतिव्याप्तिवारणाय या या कारणतेति वीप्सायाः उपादानम्। या या कारणता तावन्निरूपितावच्छेदकतायाः एकस्यामपि विषयायां असत्त्वात् असम्भववारणाय प्रत्येकं तत्तदवच्छेद-केत्युक्तम्। आनुपूर्वीप्रकारकत्वविशिष्टज्ञानत्वस्यैव कारणतावच्छेदकत्वात् वर्णानुपूर्वीनिष्ठविषयतायां कारणतावच्छेदकत्वाभावात् असंभववारणाय कारणतावच्छेदककोटिप्रविष्टेत्युक्तम्। तेन साक्षात्परंपरा-साधारणम् अवच्छेदकत्वं लक्षणे प्रविष्टमिति सूचितम्।

यत्किञ्चिज्ज्ञानीयविषयतेत्यत्र शब्दज्ञाने यत्किञ्चित्त्वनिवेशस्य प्रयोजनमा किञ्चित विचार्यते। 'पर्वतो वह्निमान् इत्याकारकाणि पुरुषभेदेन कालभेदेन च भिन्नानि वाक्यानि समानानुपूर्वीकाणि बहूनि सन्ति। तद्वाक्यघटकाः वर्णाश्च सजातीया अपि प्रत्येकं भिन्नाः। तथा च 'पर्वतो वह्निमान् इत्यादिशाब्दबोधं प्रति शब्दज्ञाननिष्ठा या या कारणता तदवच्छेदकविषयताश्रयवर्णत्वस्य समानानुपूर्वीकनानावाक्यघटकेषु वर्णेषु सत्त्वात् तत्र 'पर्वतो वह्निमान्' इत्यादि एकैकवाक्यव्यक्तिघटितवाक्यपञ्चकसमुदायत्वस्याभावात् तादृशसमुदायत्वस्य पूर्वोक्तकारणतावच्छेदकविषयताश्रयवर्णत्वव्यापकत्वं नास्तीति असंभवः। तद्वारणाय 'यत्किञ्चिज्ज्ञानीयविषयतेत्युक्तम्। तदुपादाने च 'पर्वतो वह्निमान्' इत्यादि एकैकवाक्यविषयकज्ञानीय-विषयताया एव ग्राह्यतया तदाश्रयवर्णत्वव्यापकत्वस्य विवक्षितसमुदायत्वे सत्त्वात् न असम्भवः। तादृशी या या कारणता प्रत्येकं तत्तदवच्छेदककोटिप्रविष्टविषयता श्रयवर्णत्वसमानाधिकरणसमुदायत्वमित्येता-वन्मात्रोक्तौ अन्तिमपञ्चवर्णवृत्तिसमुदायत्वमादाय अन्तिमपञ्चवर्णेषु अतिव्याप्तिः स्यात्। अतो वर्णत्वव्यापकत्वनिवेशः। प्रतिज्ञादि पञ्चवाक्यैकवाक्यतया स्वार्थविशिष्टज्ञानं जन्यते। तेन च विशिष्ट वैशिष्ट्यावगाहि मानान्तरमुत्थाप्यते। तेन चरमः परामर्श उत्पाद्यत इति न्यायजन्य शाब्द ज्ञानस्य परामर्शप्रयोजकता[१७]।

पादटिप्पणी

१.अव.चि.मणि, पृ.सं.-०४

२.अव.चि.मणि, पृ.सं.-०५

३.पक्षसत्त्वादिपञ्चरूपेत्यर्थ- अव.गा.पृ.-४

४.उपनयेनेत्यादिना- अव.गा.पृ.-४

५.अत्रैव वाक्येऽतिव्याप्तेरिति, - अव.गा.पृ.-५

६.इदमुपलक्षणमिति - तत्रैव

७.किन्त्वनुमितिचरणमकारणेति, अव.गा.पृ.-५

८.अनुमितिचरमकारणमित्यादिना, अव.गा.पृ.-६

९.अत्र च प्रयोजकान्तमिति महावाक्यार्थबोधस्येति, अव.गा.पृ.-६

१०.समूहालम्बनबोधस्येति, अव.गा.पृ.-६

११.परिचायकमात्रमिति, अव.गा.पृ.-७

१२.किन्तु तावर्थविषयकबोधत्वेनैवेति, अव.गा.पृ.-७

१३.अतो धूमवान्, अव.गा.पृ.-७

१४.तादृशयत्किञ्चिच्छाब्दबोधं प्रतीत्यादिना, अव.गा.पृ.-७

१५.तादृशयत्किञ्चिच्छाब्दबोध निरूपितेत्यादिना, अव.गा.पृ.-७

१६.पर्वतो बह्निमान् इत्याकारकवोधः, अव.गा.पृ.-९

१७.समानानुपूर्वीकेतिः, अव.गा.पृ.-१०